

րենց սանձը բռնող ձեռքը ուժով և կամ թող ըլլալուն համեմատ :

Եւոր համար թէ որ տղայք եռանդուն , բուռն ու կրակոտ որ ըլլան , թէ որ կենդանի երեւակայութիւն մը ունենան , ու երբեմն նաեւ հպարտ միտք մը , զայրացկոտ բնաւորութիւն մը , ու չափէ դուրս զգայականութիւն , ես ոչ երբեք ասոնց դաստիարակութեան վերայ վախ մը կ'ունենամ , այսպիսիները գոնէ առանց պակասութեան , առանց յանդիմանութեան , միանգամայն առանց ամենեւին մէկ առաքինութեան մը լիակած չեն մնար չափաւորութեան մէջ . ասոնց համար ուրիշ բան չեմ ուզեր , բայց եթէ կարող ձեռք մը որ սանձը բռնէ , ու ճարտարութեամբ իրենց զօրաւոր ու ազատական բնութիւնը ուղղէ :

Եւ ինչ տղաքները որ շատ նեղութիւն կու տային ինծի , սքանչելի սիրտ մը ունէին , բարձր միտք մը , ու ազնուական հոգի մը : Եւ իշտ անխարդախ էին , զգայուն ու անկեղծ , ընդհանրապէս աւելի երախտագէտներն և հլուները ասոնք էին . ասոնք աւելի յարմար էին հնազանդութեան , աշխատութեան , դպրութեան , ու իրենց վարժապետներն ալ մեծարող . միշտ աւելի պատրաստ լաւ բանին վրայ վառուելու , քան թէ փնասուն զայրանալու : Աւերջապէս երբոր իրենց շատ ձիրք ունեցող բնութիւնը՝ Եւտուծոյ շնորհքը ու առած դաստիարակութեամբը՝ կը յաղթանակէր իրենց պակասութեանցը ու հասակին տկարութեանցը , ու զգօնութեան ու առաքինութեան մէջ զիրենք կը հաստատէր , կ'ըլլային ասոնք իրաւընէ այն տղաքներն որ յոյս կուտան որ քսան տարուան եղած ատեննին ամենէն «իբեւի»<sup>1</sup> առնէն աշխատեալն ճարտիւններն ըլլան :

<sup>1</sup> Իրուտոյ :

## ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Պետրոս Քոռնէյ :

ՆԱԽ ԲՈՒՆԵՅԼ 1606<sup>են</sup> յունիսի 6<sup>են</sup> Վաղղիոյ Ռուան քաղաքը միջակ աստիճանի ծնողաց զաւակ : Հօրը ջանքովը՝ պատիկուց Յիսուսեանց քովն սկսեալ երթալ . ու այն մատաղ հասակէն ալ իր ազնիւ բնաւորութեան ու փափուկ զգայմանցը ցոյցը տուաւ . վասն զի թէ պէտ ուսմանց կարգը լինցնէլէն ետեւ իր դաստիարակներէն բաժնուեցաւ , բայց միշտ ինչուան 'ի մահ Յիսուսեանց ընկերութեանը վրայ վերջի աստիճանի երախտագիտութիւն մը պահեց սրբալին մէջ : Վարդոյէն ելաւ չեւալ՝ հայրը ուզեց որ փաստաբանութեան գիտութիւնը սորվի . բայց որովհետեւ նոյն բանին ոչ ախորժակ և ոչ ալ մասնաւոր յաջողութիւն մը իր վրան կը տեսնէր Վոռնէյլ ուստի իր բնածին յօժարութեանցը հետեւելով ինքզինքը բանաստեղծութեան տուաւ և մէկէն 'ի լոյս ընծայեց 1623<sup>են</sup> Ելիզ կատակերգութիւնը , որուն մէջ իր հիանալի հանձարոյն աղօտ նշոյլը ցոլացնելով՝ ազգայնոց մեծ յոյս և ուրախութիւն տուաւ :

Եւ ատեններս էր որ Եւիլիէօ կարդիւնալին պաշտպանութեամբը Վաղղիոյ մէջ թատերերգութիւնը շատ ծաղկեցաւ . վասն զի կամաց կամաց սկսան հնոց թատերերգութիւնները քննութեամբ կարդալ՝ աւելի լաւ կերպով կանոնները ըմբռնել և արդեամբք ալ հետեւել անոնց , բայց Կործադրութիւնը քիչ էր . Վոռնէյլ առջինը եղաւ որ իր օրինակովը աս օրինաց հարկաւորութիւնն ու յարգը ճանցընելով՝ ազգային թատերերգութեան մէջ շատ բարեկարգութիւններ մտուց , և լեզուին ալ պէտք եղած գեղեցկութիւնները տուաւ . և ասիկայ է Վոռնէյլին մեծ արդիւնքն ու պարծանքը :

Հինած կատակերգութիւններէն խրախուսուելով՝ բարձրագոյն ասպարէզի մը մէջ մտաւ Վրոռնէյլ ու շինեց Սէտէա անունով ողբերգութիւնը . և չուզէնալով ժողովրդեան զարմանքը պաղեցընել Տանեց Սիտը, որուն նման ինչուան հիմա քիչ թատրերգութիւն եղած է որ այնչափ համբաւ հանած ու ամենուն մտքին վրայ անջնջելի տպաւորութիւն մը ըրած ըլլայ : Վրոռնէյլ իր սենեկին մէջ այս Սիտ ողբերգութիւնը Լարոպայի գրեթէ ամենայն լեզուով թարգմանածին օրինակն ունէր : Երբ իսկ Սպանիացիք ալ, որոնց Տէ Վասթրոյ անուանի թատրերգակին հետևողութեամբ Վրոռնէյլ իր Սիտը շինած էր, և արդէն նիւթն ալ պատմութեան դէպքն ալ Սպանիա հանդիպած է, իբրև նոր բան մը առին թարգմանեցին : Թող որ Վաղղիոյ մէջ շատ գաւառներ ինչուան առակ մ'ալ դարձած էր, որ երբոր կ'ուզէին բանի մը աղուութիւնը ցուցնել՝ « Սիտին պէս գեղեցիկ է », կ'ըսէին : Ի վերայ այս ամենայնի՝ ինչպէս միշտ աշխարհքիս մէջ կը տեսնենք, Վրոռնէյլ իր այնչափ գովողներուն հետ՝ շատ հակառակորդներ ալ ունեցաւ, որոնցմէ մէկն է նաև մեծանուն Ռիչլիէօ ծիրանաւորը՝ որ ծուռ ենթադրութեամբ ու վախով մը Վրոռնէյլի աս գործքին դէմ զինեցաւ : Ընկէց զատ նաև Սքուտերին ալ տպագրութեամբ հրատարակեց իր Սիտին վրայ ըրած քննութիւններն ու զրկեց Վաղղիական Ղեմարանին, որ աս բանիս դատաւորն էր . Ռիչլիէօ ալ որ Ղեմարանին հիմնադիրն էր՝ մասնաւորապէս աս բանիս կը գրգռէր . բայց սակայն ինչուան որ Վրոռնէյլին հաւանութիւնը չըլլար՝ չէր կրնար վրան դատաստան կտրուիլ : Վրոռնէյլ չկրնալով դէմ կենալ՝ սիրտը այրած հաւանութիւն տուաւ . վասն զի կը վախէր որ Ռիչլիէօին կամացը դէմ ընելով չըլլայ թէ իրեն երեսէն իյնայ ու բոլոր ապրուստն ալ կորսնցընէ . և թէպէտ Ռիչլիէօ Վրոռնէյլին ձեռք դրած էր ու պաշտպանութիւն ալ կ'ընէր, բայց այլ

և այլ մտածութեամբ ու մանաւանդ նախանձորդներէն զրգուելով՝ այս ողբերգութեանը բոլորովին դէմ ելած էր : Քիչ մը ատենէն ձեմարանը Սիտին վրայ ըրած քննութիւնները դուրս հանեց, և անանկ վարպետութեամբ շարժեցաւ իր դատաստաններուն մէջ՝ որ թէ ծիրանաւորին և թէ ժողովրդեան սիրտը որ Սիտին վրայ կը հիանար, գոհ ընելով՝ ամենուն հաճելի եղաւ :

Բայց Վրոռնէյլ փոխանակ վհատելու իր քաշած նախատինքներէն ու նախանձոտաց յաջադանքներէն՝ ձեռք զարկաւ նորանոր փառաւոր թատրերգութիւններով անոնց չարախօս լեզուն պապանձեցընելու ու հետ զհետէ՝ ի լոյս ընծայեց Ուլրատիոս, Լիննա և Հայկազն Պողիկտոսի հռչակաւոր ողբերգութիւնները, որոնցմով բարձրացաւ Վրոռնէյլ իր փառացը վերջին կէտը : Ուլրատիոսին մէջ ունեցած մեծ արդիւնքն աս է որ այնպիսի թատրերգութեան անյարմար նիւթ մը առած՝ անանկ անակնկալ դէպքերով ու գեղեցկութիւններով կը զարդարէ, որ ուրիշ ամէն պակսութիւնները կը գոցէ : Պողիկտոսին մէջ մասնաւորապէս կը փայլի ազնուութիւն ու քաղցրութիւն մը . և մանաւանդ քրիստոնէական կրօնքին վսեմութիւնն ալ մէջը մտնելով՝ նոր ու մեծագոյն զարդ մը կ'աւելցնէ : Իսկ Լիննային մէջ անանկ հռովմէական ծանրութիւն մը կը տեսնեն՝ որ կարծես թէ նոյն իսկ հռովմայեցի դիւցազուններն են որ տեսարանին մէջ կը խօսին : Բըլի անգամ որ հրապարակաւ ձեացուցին ասիկայ՝ մեծն Վոնտէն ալ ներկայ էր . երբոր ( ) գոստոսի ներելուն տողերը լսեց՝ արցունքները աչքէն սկսան վաղել . և այս արցունքները Վոնտէի մը արցունքներ էին, կ'ըսէ Վաղղիացի մատենագիր մը :

Սեծն Վրոռնէյլ այսչափով ալ գոհ չեղաւ . անդադար Ըրիստոտելի և Ուլրատիոսի թատրերգութեան վրայ գըրածները կարդալով և իր փորձն ու հանձարալից անդրադարձութիւններն ալ մէկտեղ վրան աւելցընելով՝ գեղեցկին

խորը թափանցեց, զորն որ վերջէն իր աս նիւթին վրայ գրած ճառերուն մէջը տեղն 'ի տեղը իմացուց : Բոննցմէ զատ իր թատերագութեանց վրայ ըրած քըն-նութիւններն ալ հրատարակեց, որ ան-կողմնասէր ոճով գրած ըլլալուն՝ թշնա-մեաց բերանը գոցեց :

Պողիկտոսէն ետեւ երեւցան Պամպէ-սը կամ Սահ Պամպէին, Ռատոկու-նան ու Հերակլիտը, որոնք իրեն ըն-տրելագոյն երկասիրութեանց կարգն անցան . մանաւանդ երկրորդը որուն հա-մար շատերը Լիննայի կը հաւասարի կ'ըսեն : Սիշլիէօ Վոռնէյլին հանձա-րը տեսնելով՝ անկէ ետքը նախանձոր-դաց խօսքին չհաւտաց, ու իրեն թո-շակ մ'ալ կ'ապել տուաւ : Շեմարանն ալ 1647<sup>ն</sup> զինքը իրեն անդամ ընդու-նեցաւ, և քիչ ատենէն իր երիցագու-նից կարգն ալ անցուց : Բայց երանի թէ հոս իր յաղթանակներուն մէջ կանկ առած ըլլար Վոռնէյլ . վասն զի այնչափ աշխատանքներէն հանձարը յոգնած՝ ծերութիւնն ալ վրան գալով, որով բնականապէս աշխոյժն ալ շատ պակսելով՝ ետեւի շինած թէոդորա, Տօն Սանշ Տ' Լաբկոն, Լնարոմէտ, Լիկոմէդ, Լերդարիդ, Լդիպոս, Սերտորիոս, Սոֆոնիսպա, Լգեսիդայոս և ( ) թան ողբերգութիւններուն մէջ՝ բաց 'ի Լդիպոսէն ու Սերտորիոսէն՝ հազիւ թէ Վոռնէյլի հետքը կը ճանչ-ցուի : Ինքն ալ իմացաւ այս բանս, ու ժողովրդեան պաղութիւնը տեսնելով՝ ալ ետ կեցաւ թատերագութենէն, ու ձեռք զարկաւ Լմանողութիւն Վրիս-տոսի ըսուած սքանչելի հոգևորական գիրքը ոտանաւոր թարգմանելու . և անանկ համբաւ հանեց աս գրքով՝ որ շատ անգամ տպուելով՝ կարծես փո-խարինեց թատերագութենէն ետ կե-նալը . ասոր մէջ թէ որ պակսութիւն մը կայ՝ ան է՝ միայն որ բնագրին պար-զութիւնն ու բնականութիւնը շատ լաւ պահած չէ :

Լենացը վերջի տարիները գաղղիա-կան թատերագութեան ոճին վրայ Ռա-սինի ազդեցութեամբը փոփոխութիւն

ներ ըլլալով՝ քաղցրութիւնն ու պար-զութիւնը սկսան աւելի ախորժելի գալ ազգայնոց ակնջին, որով և Վոռնէյլի կրակոտ ու կնճաղից թատերագու-թեանցը պատիւը կարծես թէ շատ վար-ինկաւ . ծանր եկաւ իրեն աս ըրած ան-իրաւութիւննին, և աս մտածութեամբ շարադրեց Բոտիղասը, որուն մէջ կար-գէ դուրս վայրագութիւն մը կը տիրէ : Ուզեց ուրիշ փորձի մ'ալ ձեռք զարնել . Ռասինի հետ մրցանաց ելաւ, ու եր-կուքն ալ շինեցին Բերինիկէն : Բայց զարմանք չէ որ ծեր Վոռնէյլը երի-տասարդ Ռասինէն յաղթուած ըլլայ : Բայց Վոռնէյլ ասով ալ ետ չկեցաւ թատերագութենէն, և շինեց Բուլքե-րիան ու Սուրէն Պարթևը, որոնք վեր-ջին ողբերգութիւններն եղան . վասն զի ալ անկէ ետքը բոլոր իր մտմտուքը միայն իր կրօնիցը ու հոգւոյն վրայ ամ-փոփելով՝ ինը տարի ետքը 1684<sup>ն</sup> սեպ-տեմբերի 30<sup>ն</sup> գիշերը իր զարմանալի կեանքը կնքեց : Սայելուչ ու կենդանի դէմք ունէր Վոռնէյլ . բնութեամբ պարզ, անկեղծ խիստ ու սակաւախօս էր, և խօսածներն ալ առանց զարդա-րելու կ'ըսէր, անանկ որ Ֆոնթընէլ գաղղիացին կ'ըսէ թէ “Սեծն Վոռ-նէյլը ճանչնալու համար, պէտք էր իր գործքերը կարդալ” : Բայց ուրիշ կող-մանէ ալ շատ բարի քրիստոնեայ և միանգամայն ալ շատ բարեպաշտ հայր էր :

Ողբերգութիւններէն՝ որոնց գլխաւոր յատկութիւնն է վսեմութիւն և վեր-ջի աստիճանի ուժ, և ուրիշ յիշած-ներնէս զատ՝ խել մը կատակերգու-թիւններ ալ շինած ունի Սպանիացոց հետևողութեամբը, որոնց մէջ երեւե-լին է Ստախօսը, որուն Սոլիէրէն ա-ռաջ հաւասարը չկար : Ընի քանի մը մանր մունր քերթուածներ ալ ու լա-տիներէն թարգմանութիւններ . ինչ-պէս նաև լատիներէն գեղեցիկ ոտա-նաւորներ, որոնցմէ ոմանք վերջէն գաղ-ղիերէն ալ թարգմանուեցան :

Լեւորդ կ'ըլլար հոստօղս երկայն բարակ Վոռնէյլի վրայ գրած մեծա-

նուն հեղինակաց գովութիւնները մէկիկ մէկիկ դնելը, բաւական է ըսելը որ իրեն վրայի ներքողը Վաղղիոյ ճեմարանին մէջ խօսեցաւ Ռասին՝ որ թէ պէտ է նախանձորդն էր Վառնէյլի ու միշտ ալ պիտի ըլլան մէկմէկու իրենց անմահ գրուածքներովը, բայց սակայն լաւ ճանչցած էր իր նախանձորդին ու նեցած մեծամեծ ձիւղերն ու սեպհական կատարելութիւնները որոնց ինքը չէր հասներ, ինչպէս մտքի ճոխութիւն ու հարստութիւնը, թէպէտ ուրիշ կողմանէ ինքն ալ իր յատուկ զարմանալի կատարելութիւններովն ու մանաւանդ արուեստովը զանիկայ կը գերազանցէր:

Սենք կ'ուզէնք պալ անգամ Վառնէյլի ճաշակ մը տալ մեր բանասէր ընթերցողացը՝ Պողիկտոսի ողբերգութեանէն մաս մը մեր արդի թարգմանչացը մէկուն թարգմանութեամբը դնելով. որուն ամբողջն ալ յուսանք որ ատենօք առանձին ի լոյս ընծայուի, մանաւանդ որ կերպով մ'ալ մեզի ազգային է այս ողբերգութիւնը՝ դիւցազնին Հայկազն ըլլալով. որով և ուրիշ քաղցրութիւն մը ունի մեզի համար:

#### ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Կարողու Մարքէ:

ՍԻՋԻՆ դարու Լարոպիոյ պատմութիւնը խիստ խառնակ ու ազիտալից գէպերով լեցուն է. իշխանները ամէն կողմանէ բռնացած բոլոր ժողովուրդը կեղեքելու հետ էին, և միանգամայն իրարու հետ ալ թագաւորական ժառանգութեան վրայ անդադար արինահեղ պատերազմներով կ'անցընէին: Ի վերայ այս ամենայնի միշտ եղած են նաև այնպիսի գէպեր ու գտնուած են այնպիսի անձինք ալ որ քաջութեամբ ու խելքով փառաւոր աշուննին յետագայից աւանդեր են: Բայց սոնցմէ մէկն է նաև Կարողու Մարթէլ որուն վարքը համառօտիւ մը դնենք:

Կարողու Մարթէլ Լաստրասիայի Պեպինոս Հերիստալ դքսին որդին ծնաւ 691<sup>ին</sup>: Տօրը մահուանը հետեւալ տարին այսինքն 715<sup>ին</sup> Կարողու ձեռք առաւ հօրը իշխանութիւնը, և իշխանութեանը հետ մէկտեղ ժառանգեց անոր քաջութիւնն ալ ու մէկէն պատերազմ հրատարակեց Վալդերիկոսի Բ Փրանկաց թագաւորին դէմ. և իր անպարտելի քաջութեամբը՝ թշնամոյն միշտ յաղթող գտնուելով 718<sup>ին</sup> Վալդերիկոսը գահէն վար ձգեց ու տեղը Վալդեր չորրորդ անուանով մէկը դրաւ: Ետն անցնելով երբոր այս ողորմելի Վալդէլը մեռաւ, Մարթէլ Վալդերիկոսը նորէն աթոռ դարձուց. բայց չէ թէ ասով իր անձնասիրութեան դէմ ընելով, այլ մանաւանդ թէ զանիկայ իր շահուն ու հանգստեանը զոհ մը ըրաւ: Բռնադատեց աս նոր թագաւորը որ զինքը պալատին հրամանատարն ընէ, և երբոր հաւանութիւնը բերնէն առաւ՝ սկսաւ ամենայն արքունական բացարձակ իշխանութիւնը բանեցընել. իսկ Վալդերիկոս և ոչ պզտի բանի մ'ալ իշխանութիւն ունէր:

Երբ մեռաւ Վալդերիկոս 720<sup>ին</sup> և իրեն յաջորդեց Սելրիճի երրորդ, դարձեալ Կարողու իր առջի պիճակին մէջ մնալով իր իշխանութիւնը կը բանեցընէր: Եւս միջոցիս յաղթեց Լաստ Լուիտանիոյ դքսին, և ստիպեց զանիկայ հարկ տալ Փրանկաց թագաւորին: Եւ կէց վերջը դարձուց Կարողու մէկէն իր զէնքը Սարակինոսաց դէմ Լուիտանիոյ դքսին աղաչանքովը և Փուլաթիէի դաշտին մէջ բանակեցաւ Լաստրոյ, Լաստրասիոյ և արեւմտեան Վերմանիոյ գունդերուն հետ մէկտեղ, որոնք իր հրամանովը ժողովուած էին 732<sup>ին</sup>: Եթե օր երկու բանակ դիմացէ դիմաց մէկգմէկ դիտելէն ետեւ՝ Սարակինոսը իրենց բազմութեանը վրայ վստահացած պատերազմը սկսան. ան ատեն Կարողու պատերազմի նշան տուաւ և Վերմանացի և Փրանկ զօրքերը իրենց կացիններովը ու թուրերովը սկսան ցորենի պէս քաղել զՍարակինոսները, և